

למשפחותם לבית אבותם – מנהגי ישראל לשבטיהם

"מקום שנהגו לעשות מלאכה בערבי פסחים עד חצות עושים, מקום שנהגו שלא לעשות אין עושים" (פסחים נ.). ותניא אבא שאול אומר: שתי פרות היו חורשות בהר המשחה, בערב פסח, וכל זמן שהיו חורשות היה זה סימן לכל יושבי ירושלים שראו אותם מרחוק, שעדיין לא הגיע זמן איסור אכילת חמץ, ומשהגיע זמן האיסור הוליכו את הפרות משם. וזה לשון התוספות שם (דיבור המתחיל 'שתי פרות'): "בירושלמי דייק, ירושלים לא מקום שנהגו בו לא לעשות מלאכה? כלומר סברה היא לנהוג שם איסור, כיוון שמתקבצים שם אף המקומות שנוהגים בהם איסור. ומשני נראות כחורשות", עד כאן לשונו (שם יד.). "מקום שנהגו להדליק את הנר בלילי יום הכיפורים מדליקים, מקום שנהגו לא להדליק אין מדליקים. דרש רבא: "ועמך כולם צדיקים, לעולם יירשו ארץ", בין שאמרו להדליק ובין שאמרו שלא להדליק, שניהם לא נתכוונו אלא לדבר אחד" (שם נג:). מאז ומתמיד נתפלגו קהילות ישראל במנהגיהם בכל הליכותיהם, אלה נוהגים כמנהגם, ואלה נוהגים כמנהגם, אלה נותנים טעם לדבריהם ואלה נותנים טעם לדבריהם, ואלה ואלה דברי אלוקים חיים הם.

ואמנם כן, אב אחד לכולנו ובני איש אחד נחנו, כולנו יחד עמדנו עם אבותינו על הר סיני, ואמרנו: "כל אשר דיבר ה' נעשה ונשמע" (שמות כד, ז). אבל כשם שפרצופיהם של בני אדם אינם דומים, כך דעותיהם אינן דומות. ועל כן אין לנו שטח בחיים שלא נוצרו בו במשך הזמן חילוקי הבנות וחילוקי דעות, ואלה הביאו אחריהם התפלגות המנהגים.

חז"ל דיברו הרבה בשבח הדבקות במנהגי האבות ובמנהגי המקום. על מנהגי התפילות אמרו (מגן אברהם בהקדמה לסימן סח): "המנהגים שנהגו בשרשי התפילה אין לאדם לשנות ממנהג מקומו, כי שנים עשר שערים בשמים כנגד שנים עשר השבטים, וכל שבט יש לו שער ומנהג, ורק מה שנזכר בגמרא הוא שווה לכל". וזה לשון גמרא ירושלמי (עירובין פרק ג הלכה ט): "אף על פי ששלחנו לכם סדר התפילות, אל תשנו ממנהג אבותיכם", עד כאן. ובדיני ממונות, שבהם הלא כל אדם בביתו רשאי לנהוג כרצונו, ברצונו מרחיב וברצונו מקצר ומקמץ, וכל שכן בדברים שהם ברשות הרבים של השכנים, בחצר המשותפת, וברשות הרבים של העיר כולה, שם יש הכרח לקבוע, מה היא זכותו של היחיד ועד היכן היא מגיעה, ואיפה מתחילה זכותו של הזולת וזכות הרבים, ובזה הנהיג כל ציבור וציבור מנהגים, ממה יותר כל אדם משלו לחברו, וכמה יהא כל אחד ואחד מחויב לוותר משלו לציבור כולו. על זה אמרו חז"ל: "הכל כמנהג המדינה", וזהו ששינונו במשנה: "השותפין שרצו לעשות מחיצה (ביניהם), בונים את הכותל באמצע. מקום שנהגו לבנות גויל, גזית, כפיסין, לבנים, בונים; הכל כמנהג המדינה" (בבא בתרא ב.). וזה בין שני שכנים. ובין היחיד לבין כל דיירי החצר אמרו: "כופין אותו לבנות בית שער ודלת לחצר" (שם ז:), ובין האזרח לבין כל יושבי עירו: "כופין אותו לבנות לעיר חומה דלתיים ובריח" (שם). ובגמרא שם מוסדרים יחסי שכנים בהרבה נושאים

הרב שלמה מן ההר זצ"ל

כגון אלה, עד שהם מקיפים כל נקודות המגע שבין אדם לחברו, הכל כדי למנוע מריבות. "בין איש ובין אחיו ובין גרו" (דברים א, טז) - 'בין איש ובין אחיו' אמר ר' יהודה: אפילו בין בית לעלייה, 'ובין גרו' אמר ר' יהודה: אפילו בין תנור לכיריים", (סנהדרין ז:).

בעניינים כאלה כאשר חז"ל לא הסדירו אותם עבור כל ישראל בשווה, זה כדי לתת רשות לכל ציבור וציבור, שיתקין לעצמו תקנות וינהיג מנהגים, כל מקום בהתאם לצרכים המיוחדים לאותו מקום. וזה לשון הרמב"ן בפירושו על התורה (דברים טז, יח): "כדרך שסנהדרין גדולה ממונה על כל ישראל, כך יהא בית דין אחד ממונה על כל שבט ושבט, ואם הוצרכו לתקן ולגזור דבר על שבט שלהם גוזרים ומתקנים, והוא לשבט כגזירת סנהדרין גדולה על כל ישראל", עד כאן. ולמה יש הצדקה וצורך שיהיה לכל שבט בית דין מיוחד משלו? מפני שיש אמנם צרכים בסיסיים השווים לכל אדם ואדם ולכל עיר ועיר, ולשמם יתקנו סנהדרין גדולה תקנותיהם עבור כל ישראל, אבל יש גם לכל שבט ושבט צרכים המיוחדים לו לבד, ובהם שבט אחד שונה מן השבט השני, ומה שטוב והגון לשבט זה, לפעמים הוא בלתי נחוץ ואפילו גם בלתי צודק ואולי גם מזיק לשבט השני. "אשר יושב לחוף ימים ועל מפרציו ישכון", לו יש צרכים אחרים מאשר ל"ראובן היושב בין המשפטים לשמוע שריקות עדרים" (שופטים ה, טז-יז). והצרכים של "זבולון היוצא בפרקמטיא" שונים גם הם מאלה של "יששכר העוסק בתורה באהלים" (רש"י דברים לג, יח).

אולי זאת הסיבה שבתפילה שתיקנו לכל ישראל השאירו עוד בתחילה מרווח, שבו תהיה לתפילה גמישות בנוסח שלה, שבו יוכל כל שבט ושבט לצקת את בקשתו על מה שהוא צריך, ולהתפלל במלים שהן קרובות ללבו ובסגנון המיוחד רק לו בעצמו, שבו יהיו פיו ולבו שווים. ומפני שוודאי כל אדם משותף עם בני מקומו בצרכים המיוחדים לכל בני המקום, וגם באופן התבטאותו על כן ראו טוב לומר ש'אל ישנה אדם ממנהג מקומו', כדי שיתאחד אתם בתפילתו ותעלה תפילת כולם השמימה בהסכמה אחת בקול אחד ובלב אחד. ומכל מקום הדברים שהוזכרו בגמרא הם מותאמים לצרכי כל ישראל, ובהם יש לכל ישראל חלק השווה לכולם, ואי אפשר שישנה מישהו בזה כלום, וכל המשנה בזה ידו על התחתונה, ומי שמוציא את עצמו מן הכלל, הוא מנתק את עצמו מתפילת כל ישראל, ואין תפילתו נשמעת בתוך תפילת עמו ישראל ברחמים. זה אמור בכל מה שנוגע בהתנהגות בתפילה ובדברי נוסח התפילה השווים בכל ישראל באשר הם שם.

ובאשר לכוונה ולרחשי הלב, הנה נוסח וסגנון דיבור אחד יוכל לפעמים להכיל כוונות ורחשי לב משתנים, כך שבני אדם השונים זה מזה בלבם, יוכלו לבטא את עצמם באותן המלים, ובה בשעה יכוונו בהן כוונות שונות. וכך יכול להיות שכל שבטי ישראל יתפללו גם תפילות בנוסח אחד, וייצקו בהן כוונות מיוחדות המבטאות ערגה וכמיהת הנפש בדרך המיוחדת לכל שבט ושבט באשר הוא שם. כך כותב הרמב"ן בחנוכת המזבח באוהל מועד במדבר על ידי שנים עשר נשיאי ישראל (במדבר ז:): "ועוד בזה טעם אחר במדרשים, כי לכל אחד מן הנשיאים עלה במחשבה להביא חנוכה למזבח, ושיהיה בזה השיעור (...יינו שכל אחד ואחד מהם כיוון להביא את קרבנותיו לחנוכת המזבח ממש

הרב שלמה מן ההר זצ"ל

באותו שיעור), אבל נחשון חשב בשיעור הזה טעם אחר, וזולתו כל אחד מהנשיאים חשב בו טעם בפני עצמו, אמרו שחשב נחשון שיביא קערת כסף כנגד התורה שקרויה 'לחם' שנאמר "לכו לחמו בלחמי" (משלי ט, ה), ונאמר בלחם הפנים "ועשית קערותיו" (שמות כה, כט). וזבולון שהיה עוסק בפרקמטיא וטורח ונותן לתוך פיו של יששכר ונוטל שכר עמו, הקריב קערה כנגד הים שהיה שוכן לחוף ימים... "עד כאן.

דיברנו עד עתה כמה מלים על החשיבות הגדולה של מנהגי אבות, ועל הצורך הגדול לטפח אותם ולהיזהר בהם. אך אנחנו גם עדים לכך שמנהגים משתנים מכפי שהיו. מסיבות החיים הם בזרימה תמידית של שינוי, דור הולך ודור בא, יום פונה ויום אחר עולה אחריו, עיתים וזמנים חולפים. דרכי ההתנהגות של בין אדם לחברו פושטות צורה ולובשות צורה. גם רחשי הלב משנים את הקצב שלהם, ומה שהתגעגע אליו אתמול, שוב אין הוא משתוקק לו היום, ועתה הוא תר אחרי דברים אחרים. ומתוך כך מנהג שהיה מועיל והוגן לפני כן, שוב לא יהיה טוב ומביא ברכה עתה, ומנהג שהיה מתוקן במקום אחד, כבר לא יוכל להביא כל תועלת במקום האחר. וכאשר יחידים או אולי ציבור שלם נודדים ממקום למקום, מה שהיה טוב להם במקומם הראשון, יכביד עליהם במקומם השני, ותחת זה יחושו שהם חסרים עתה דברים שלפני כן לא היו זקוקים להם. אולי במקומם הראשון היה חם, והיו מתפללים לרוח קרירה, והנה במקומם החדש קר, ואז הם רוצים להתפלל לשמש מחממת.

ואף על פי שלא תמיד הם יכולים להגדיר מה נשתנה להם, ובמה הם צריכים לשנות את מנהגם, הנח להם לישראל, אף על פי שאינם נביאים, בני נביאים הם, ובלבד שכיוונו את לבם לשמים, ויכוונו בכל מעשיהם לשם שמים, לכבוד הקדוש ברוך הוא ולכבוד תורתו, ובלבד שישמעו לקול מורים ויעשו את כל מעשיהם על פיהם. הנה כך ביטלו את אמירת עשרת הדברות בקריאת שמע של כל יום, "מפני תרעומת המינים, שלא יאמרו עמי הארץ שאין שאר התורה אמת, והראיה שאין קוראים אלא מה שאמר הקדוש ברוך הוא, ושמעו מפיו בסיני" (ברכות יב. וברש"י שם). כך גם כשנתרבו המינים, הוסיפו ברכה אחת על שמונה עשרה הברכות בתפילת העמידה שתיקנו אנשי כנסת הגדולה, כך גם שינו במקדש את נוסח הברכה שהיה נהוג מקדמת דנא כאשר נשתנו המסיבות: "כל חותמי הברכות במקדש היו אומרים מן העולם, משקלקלו המינים ואמרו אין עולם אלא אחד, התקינו שיהיו אומרים 'מן העולם ועד העולם' " (ברכות נד.). כך גם שינו בברכת ההבדלה: "בתחילה קבעוה בתפילה, העשירו קבעוה על הכוס, חזרו והענו קבעוה בתפילה" (שם לג.). גם בקריאת התורה ובקריאת ההפטרות מצאנו בגמרא שנשתנתה הקריאה בחגים (מגילה לא.), וכן גם סדר הברכות שמברך העולה לתורה (שם כב.). כל זה כיוון שנשתנו המסיבות ואיתם גם סדרי החיים, וכתוצאה מזה גם המנהגים.

וכנגד זה גם מצאנו, שטרחו חז"ל לצרף נוסחי תפילה ונוסחי ברכות במגמה לאחידות בכל מקום, וזה בוודאי מיוחד שלא יתרחקו ויתפלגו קהילות ישראל ברבות הימים אלה מאלה, עד שלא ניכר

הרב שלמה מן ההר זצ"ל

בהם שהם עם אחד. כך שנינו בתקיעות של ראש השנה: "אתקין רבי אבהו בקיסרי תקיעה שברים-תרועה תקיעה, תקיעה שברים תקיעה, תקיעה תרועה תקיעה" (על פי ראש השנה לד.). וידועה בזה תשובתו של רב האי גאון: "אל תחשבו כי נפל בימי רבי אבהו ספק בדבר זה, שהרי משניות קדומות הן, אחת אומרת שלוש יבבות, ואחת אומרת שלושה שברים. וכך היה הדבר מימים קדמונים מנהג לכל ישראל, מהם עושים תרועה 'יבבות קלות', ומהם עושים יבבות כבדים שהם שברים. ואלו ואלו יוצאים ידי חובתם, כי 'שברים כבדים' תרועה הם, ו'יבבות קלות' תרועה הם, והיה הדבר נראה חלוקה, אף על פי שאינה חלוקה... ולאו פלוגתא היא, שיהו מטעים אלו את אלו (יהיו אלו אומרים על מנהגם של אחרים שהם טועים בהלכה, ואלו אומרים 'אנחנו נוהגים לפי ההלכה ואתם הטועים'), אלא מר כי אחריה ומר כי אחריה... וכשבא רבי אבהו, ראה לתקן תקנה, שיהיו כל ישראל עושים מעשה אחד, ולא יהא ביניהם דבר שנראה להדיוטות כחלוקה" (ראה רא"ש ור"ן שם בראש השנה).

בהרבה ברכות שהיו בהן נוסחאות כפולות, שנינו כמו כן: "הלכך נימרינהו לתרוייהו". כשדנו בברכת התורה, שאלו: "מאי מברך? אמר רב יהודה אמר שמואל: 'אשר קדשנו במצוותיו וציוונו לעסוק בדברי תורה' (או על דברי תורה), ורבי יוחנן מסיים בה הכי: 'והערב נא ה' אלוקינו את דברי תורתך בפינו... ורב המנונא אמר: 'אשר בחר בנו מכל העמים...' אמר רב המנונא: זוהי מעולה שבברכות, הלכך לימרינהו לכולהו" (ברכות יא.). מקרה מוסף כמוהו שנינו: "ואמר רבי אלכסנדר, אמר רבי יהושע בן לוי: הרואה את הקשת בענן, מאי מברך? 'ברוך זוכר הברית'. תנא, רבי ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקא אומר: 'נאמן בבריתו וקיים במאמרו'. אמר רב פפא הלכך נימרינהו לתרוייהו 'זוכר הברית ונאמן בבריתו וקיים במאמרו' (שם נט.). ועוד מקרה נוסף כזה. "הנכנס לבית הכסא... כי נפיק אומר: 'ברוך אשר יצר את האדם בחכמה...' מאי חתים? אמר שמואל: 'רופא כל בשר'. רב ששת אמר: 'מפליא לעשות'. אמר רב פפא: הלכך נימרינהו תרוייהו: 'רופא כל בשר ומפליא לעשות'. (שם ס.). וכן גם בברכות לקריאת המגילה בפורים: "לאחריה (אחרי קריאת המגילה בציבור) מאי מברך? 'ברוך אתה... הרב את ריבנו... והמשלם גמול לכל אויבי נפשנו, ברוך אתה ה', הנפרע לישראל מכל צריהם'. רבא אמר: 'הא-ל המושיע'... אמר רב פפא: הלכך נימרינהו לתרוייהו: 'הנפרע לישראל מכל צריהם, הא-ל המושיע' (מגילה כא.). - וכן אמרו עוד בכמה מקומות.

וכתב הרמב"ם בעיקר תקנת התפילה (הלכות תפילה פרק א, ד): "כיוון שגלו ישראל בימי נבוכדנצר הרשע, נתערבו בפרס וביוון ובשאר האומות, ונולדו להם בנים בארצות הגויים, ואותם הבנים נתבלבלה שפתם, והיתה שפת כל אחד ואחד מעורבת מלשונות הרבה, וכיוון שהיה מדבר, אינו יכול לדבר כל צרכו בלשון אחת אלא בשיבוש, שנאמר: 'וביניהם חצי מדבר אשדודית, ואינם מכירים לדבר יהודית, וכלשון עם ועם' (כלומר, גם כלשון עם ועם אינם יודעים לדבר), ומפני זה כשהיה אחד מהם מתפלל, תקצר לשונו לשאול חפציו או להגיד שבח הקדוש ברוך הוא בלשון הקודש, עד שיערבו עמה לשונות אחרות. וכיוון שראה עזרא ובית דינו כך, עמדו ותיקנו להם

הרב שלמה מן ההר זצ"ל

שמונע עשרה ברכות על הסדר... כדי שיהיו ערוכות בפי הכל וילמדו אותן, ותהא תפילת העילגים תפילה שלמה כתפילת בעלי הלשון הצחה, ומפני זה תיקנו כל הברכות והתפילות מסודרות בפי כל ישראל, כדי שיהיה עניין כל ברכה ערוך בפי העילג", עד כאן.

וזאת גם סיבה גדולה לאחד את כל נוסחי התפילה, שידעו כל ישראל נוסח תפילה אחד, החכם והעילג, כזה כן זה. ואולי תהיה זאת גם סיבה שתפילות כל ישראל, כאשר יהיו מנוסחות בנוסח אחד, ייכנסו כולם, לא בשנים עשר שערים, שער שער לכל שבט, כי אם בשער אחד, שיערה של כנסת ישראל כולה, כמו שאמרו "האחרונים" בהמשך לדברי מגן אברהם שהובאו למעלה.

לא רק בנוסח התפילה נתחלקו המקומות, ולא רק במנהגי הוי ואורח חיים, שבזה מתחילה לייסד לעצמו מנהג שינהג רק במקומו ובשעתו, אבל גם בפסיקת הלכה, שהיא מחייבת מסיני, נתחלקו קהילות ישראל בדעותיהם ונתפלגו זו מזו. בדבר זה טרחו רבותינו הרבה להסביר, איך קרה הדבר, שנשתבשה עלינו ההלכה ושאלה יאמרו כך היא ההלכה, ואלה יאמרו כך היא ההלכה, כך שנינו בגמרא: "משמת יוסי בן יועזר איש צרידה ויוסי בן יוחנן איש ירושלים בטלו האשכולות - איש שהכל בו, ואמר רב יהודה אמר שמואל: כל האשכולות שעמדו להם לישראל מימות משה עד שמת יוסי בן יועזר, היו למדים תורה כמו משה רבנו, מכאן ואילך לא היו למדים תורה כמוהו, ואמר רב יהודה אמר שמואל: שלושת אלפים הלכות נשתכחו בימי אבלו של משה. אמרו לו ליהושע: שאל אמר להם: "לא בשמים היא". אמרו לו לשמואל: שאל. אמר להם: "אלה המצוות" - שאין הנביא רשאי לחדש דבר מעתה. במתניתא תנא: אלף ושבע מאות קלים וחמורים, וגזרות שוות, ודקדוקי סופרים, נשתכחו בימי אבלו של משה. אמר רבי אבהו: אף על פי כן החזירם עתניאל בן קנז מתוך פלפול", (תמורה טו:-זט.).

והנה לדורות, כדי למנוע התרוצצות מתוך שכחה וחוסר בהירות וטעויות בשיקול הדעת, קבעה התורה שיש להביא כל ספק בהלכה להכרעה בפני מוסד עליון מוסמך, ודרשה שהכרעה זו תחייב את כל ישראל, ולא יוכל שום חכם לערער על הכרעה זאת. מוסד עליון זה הוא הסנהדרין הגדולה היושבת בבית המקדש. זהו מה שהתורה אומרת: "כי יפלא ממך דבר למשפט, בין דם לדם בין דין לדין ובין נגע לנגע, דברי ריבות בשעריך, וקמת ועלית אל המקום אשר יבחר ה' אלוקיך בו. ובאת אל הכהנים הלויים ואל השופט אשר יהיה בימים ההם, ודרשת והגידו לך את דבר המשפט" (דברים יז, ח-י). ושנינו: "אמר רבי יוסי: בתחילה לא היו מרבים מחלוקת בישראל, אלא בית דין של שבעים ואחד יושבים בלשכת הגזית, ושני בתי דין של עשרים ושלושה, אחד יושב על פתח הר הבית ואחד יושב על פתח העזרה. ושאר בתי דין של עשרים ושלושה יושבים בכל עיירות ישראל. הוצרך הדבר לשאול... נשאלה שאלה בפניהם (בפני סנהדרין גדולה), אם שמעו אמרו להם, ואם לאו עומדים למניין, רבו המטמאים טימאו, רבו המטהרים טיהרו" (סנהדרין פח:).

הרב שלמה מן ההר זצ"ל

בעל ספר החינוך מסביר את ההכרח ואת התבונה שיש בזה, להכריע בכל שאלה שהתעוררה עד לבלי השאר שום ספק תלוי ועומד. וזה לשונו (מצוות אחרי רבים להטות - שמות כג, ב): "משרשי מצווה זו, שנצטוונו בזה (להכריע תמיד בכל הספקות המתעוררים) לחזק קיום דתנו. שאילו נצטוונו לקיים את התורה, כל אחד על פי מה שהוא מבין את כוונתה, יאמר כל אחד מישראל ' כך דעתי נותנת', ואז אפילו כל העולם יאמרו את ההיפך, לא תהיה לו רשות לנהוג אחרת ממה שנראה לו כאמת, ויצא מזה חורבן שתיעשה התורה ככמה תורות, כי כל אחד ידין כפי עניות דעתו. אבל עכשיו שבפירוש נצטוונו לקבל בה דעת רוב החכמים יש תורה אחת לכולנו... ואין לשום אדם הרשות לזוז מדעתם ויהי מה", עד כאן. ובמצוות "לא תתגודדו" (דברים יד, א) הוא כותב וזה לשונו: "עוד דרשו זיכרונם לברכה בכלל אזהרה זו, שלא יהיו שני בתי דין בעיר אחת, זה נוהג במנהג אחד וזה נוהג במנהג אחר, שדבר זה גורם למחלוקת... וממורי, ישמרו ה', למדתי שאין איסור זה אלא בחבורה אחת שחולקים קצתם על קצתם, והם שווים בחכמה, שאסור לעשות כל כת מהם כדבריה, שזה גורם מחלוקת ביניהם, אלא ישאו ויתנו בדבר הרבה עד שיסכימו כולם לדעה אחת, ואם אי אפשר יעשו הכל כדברי המחמירים, אם המחלוקת היא על דבר שהוא מן התורה", עד כאן (מצווה תסז).

ואמנם כך נהגו ישראל בדורות הראשונים בעת שהיה להם סנהדרין. שבכל עת שהתעוררו להם חילוקי דעות הובא הדבר לפני הסנהדרין, והם הכריעו עד שלא נשאר אצלם שום ספק פתוח. אך בדורות האחרונים שלפני חורבן הבית השני נתרופפה הסמכות ההלכתית של הסנהדרין, ולא היה בכוחם לכפות את הכרעתם על כל הציבור. "בראשונה לא היתה מחלוקת אלא על הסמיכה ועשו ארבע" (חגיגה טז. תוספות ד"ה יוסי בן יועזר). "משרבו תלמידי שמאי והלל בלבד, שלא שימשו כל צרכם, רבו מחלוקות בישראל ונעשתה תורה כשתי תורות" (סנהדרין פח:). "אמר רבי אבא אמר שמואל: שלוש שנים נחלקו בית שמאי ובית הלל, הללו אומרים 'הלכה כמותנו', והללו אומרים 'הלכה כמותנו'. יצתה בה קול ואמרה: "אלו ואלו דברי אלוקים חיים הם, והלכה כבית הלל'.

וכי מאחר שאלו ואלו דברי אלוקים חיים, מפני מה זכו בית הלל לקבוע הלכה כמותם? מפני שנוחים ועלובים היו, ושונים דבריהם ודברי בית שמאי, ולא עוד אלא שמקדימים דברי בית שמאי לדבריהם" (עירובין יג). רבן יוחנן בן זכאי, ואחריו רבן גמליאל וחכמי יבנה התעלו על המחלוקת הגדולה הזאת, הם ותלמידיהם ותלמידי תלמידיהם, והצליחו לאחד שוב את שתי התורות לתורה אחת. "אמר לו (רבי ישמעאל לרבי אלעזר בן עזריה): אני עשיתי כדברי בית הלל, ואתה עשית כדברי בית שמאי, ולא עוד אלא שמא יראו התלמידים ויקבעו הלכה לדורות... תנא רב יחזקאל: עשה כדברי בית שמאי עשה, כדברי בית הלל עשה. רב יוסף אמר: עשה כדברי בית שמאי לא עשה ולא כלום, דתנן: מי שהיה ראשו ורובו בסוכה ושולחנו בתוך הבית, בית שמאי פוסלין ובית הלל מכשירין... אף הם אמרו לו: אם כך היית נוהג, לא קיימת מצוות סוכה מימך. רב נחמן בר יצחק אמר: עשה כדברי בית שמאי חייב מיתה, דתנן: ... אמרו לו (לרבי טרפון): "כדאי היית לחוב בעצמך, שעברת על דברי בית הלל" (ברכות יא.). "אמר רבי יוחנן בן נורי: היאך הלכה זו רווחת בישראל?

הרב שלמה מן ההר זצ"ל

נעשה כדברי בית שמאי – הולד ממזר כדברי בית הלל, נעשה כדברי בית הלל – הולד פגום כדברי בית שמאי. בואו נתקן להם... (ויצא הדבר בהכשר גם לדברי בית שמאי וגם לדברי בית הלל). לא הספיקו לגמור את הדבר עד שנטרפה השעה" (יבמות יד:).

זהו מפעלו של רבי - רבי יהודה הנשיא – רבנו הקדוש: הוא ערך את המשנה. על כך כותב הרמב"ם בהקדמתו למשנה תורה: "הוא קיבץ כל השמועות וכל הדינים וכל הביאורים וכל הפירושים, ששמעו ממש רבנו, ושלימדו בית דין שבכל דור ודור, בכל התורה כולה, וחיבר מהכל ספר המשנה, ושיננו לחכמים ברבים, ונגלה לכל ישראל, וכתבוהו כולם כדי שלא תשתכח תורה שבעל פה מישראל... ורב אשי הוא שחיבר את הגמרא הבבלית אחרי שחיבר רבי יוחנן את הגמרא הירושלמית. ועניין שתי הגמרות הוא פירוש דברי המשניות וביאור עמקותיה, ודברים שנתחדשו בכל בית דין ובית דין מימות רבנו הקדוש ועד חיבור הגמרא... גם יתבאר מהם דברים שגזרו חכמים ונביאים שבכל דור ודור לעשות סייג לתורה... וכן יתבאר מהם המנהגים והתקנות שהתקינו או שנהגו בכל דור ודור, כמו שראו בית דין של אותו הדור. לפי שאסור לסור מהם, שנאמר: "לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל..." נמצא רבינא ורב אשי וחבריהם סוף גדולי חכמי ישראל, המעתיקים תורה שבעל פה, ושגזרו גזירות והתקינו התקנות והנהיגו מנהגים, ופשטה גזירתם ותקנתם ומנהגם בכל ישראל, בכל מקומות מושבותיהם. ואחר בית דין של רב אשי שחיבר הגמרא וגמרו בידי בנו, נתפזרו ישראל בכל הארצות פיזור יחד, והגיעו לקצוות ולאיים הרחוקים, ורבתה קטטה בעולם, ונשתבשו הדרכים בגייסות, ונתמעט תלמוד תורה, ולא נכנסו ישראל לתלמוד בישיבותיהם אלפים ורבבות כמו שהיו מקודם, אלא מתקבצים יחידים, השרידים אשר ה' קורא, בכל עיר ועיר ובכל מדינה ומדינה... וכל בית דין שעמד אחר הגמרא בכל מדינה ומדינה, וגזר או התקין או הנהיג לבני מדינתו או לבני מדינות דין של אותה המדינה יחידים ובית דין הגדול של שבעים ואחד בטל מכמה שנים קודם חיבור הגמרא, לפיכך אין כופין אנשי מדינה זו לנהוג מנהג מדינה האחרת... ודברים הללו בדינים וגזירות ותקנות ומנהגים שנתחדשו אחר חיבור הגמרא. אבל כל הדברים שבגמרא הבבלית חייבים כל ישראל ללכת בהם... הואיל וכל הדברים שבגמרא הסכימו עליהם כל ישראל... ובזמן הזה תקפו הצרות יתירות ודחקה השעה את הכל... ומפני זה נערת חו צני, אני משה בן מימון הספרדי, ונשענתי על הצור ברוך הוא, ובינותי בכל אלו הספרים, וראיתי לחבר דברים מכל אלו החיבורים... יהא חיבור זה מקבץ לתורה שבעל פה כולה... לפיכך קראתי שם חיבור זה 'משנה תורה'... " עד כאן.

הנה כי כן, אחרי שהרגיש שקהילות ישראל הולכות לאט לאט ומאבדות את תחושת ההשתייכות אלה אל אלה, ומחמת זה הם גם משתנים ונבדלים אלה מאלה בלבושם ובלשוונם ואחרי זה גם בתורתם, ובמקום שתהיה התורה אחת היא הופכת להיות לתורות אין ספור, התנער הרמב"ם, קם האריה מרבצו, ויצא הנשר הגדול מקינו, ועמד בשער המחנה, והניף בידו החזקה בלי ליאות ובלי עייפות, כדי לצרף ולקרב ולאחד את זאת התורה, ולא לתת לבעלי התורה להתפלג ולהתרחק בדעותיהם, דרך כוכב מיעקב וקם שבט מישראל. ובזה הוא יצא בעקבות רבנו הקדוש, ורבותינו

הרב שלמה מן ההר זצ"ל

רבינא ורב אשי בעלי התלמוד, ואחריו יצאו גם כל גדולי ישראל בדורות שאחריו, ללקט ולאסוף גם הם כל לקט שכחה ופאה שצמח ממה שנתחדש בדורותיהם כל יום בבית המדרש, והם ביררו וסיכמו וליבנו, ובזכותם זכינו לאורו של קדוש ישראל מרן רבנו יוסף קארו, הוא עיניהם וליבם של ישראל, שעליו הסכימו כל ישראל כמו על המשנה והתלמוד בשעתם.

נוכל אפוא להבחין בשתי מגמות שהן פועלות בשני כיוונים מנוגדים. אחת היא המדגישה את השוני שבכל אחד מאתנו, במושכלות ובתחושות, בהבנה ובדעות, וברצון להביע את המיוחדות שבכל אלה, והמגמה השנייה הוא הקצב של דופק לב כולנו ונשמח כולנו העורגים ושואפים להתאחד ולהגיע לתחושה להיות "כאיש אחד בלב אחד" (שמות יט, ב – רש"י). כתוצאה משתי המגמות האלה – ומשני הכוונים האלה, עולה הצורך שבני אדם יבטאו בעבודת ה' שלהם את המיוחד שבתוך כל אחד ואחד, ובזה ניכרים ונבדלים השבטים והעדות זו מזו, ובזה מתקיימים דברי הזוהר שהביא במגן אברהם על שנים עשר השערים השונים, שדרכם נכנסות התפילות של כל שבט ושבט אל אבינו שבשמים. לא רק התפילות שלהם, אלא גם כל צליל של מיתרי נשמותיהם וכל המיית ליבם, כאשר הם באים לתת ביטוי לדבקותם בקדוש ברוך הוא, וכאשר ליבם אומר מזמור שיר אהבתם לפניו, נכנס שיר מזמור זה דרך השער המיוחד של כל שבט ושבט. אך מצד שני יש גם רצון חזק ומשיכה הדדית של אחד אל השני, והיא גורמת לכולנו שלא נאבד את הרגשת ההשתייכות הכלל - ישראלית, שלא ניפרד ולא ניתנתק ולא ניתרחק אחד מן השני, שאילו כן בסוף לא נחוש את הקרבה העושה אותנו לעם אחד.

לצורך זה מזמן לזמן מעיר הקדוש ברוך הוא בליבנו את הרצון ואת היכולת לתקן את האיזון בין הרב-גווניות מצד אחד ובין השאיפה לאחידות ולהאחדה מצד שני, כאשר איזון זה עומד להיות מופר לצד זה או לצד זה. מזמן לזמן מביא הקדוש ברוך הוא לעולם גיבור אחד שיהא בכוחו להרים את המשא הזה, כדוגמת רבנו הקדוש שעשה את המשנה, וכגון רבינא ורב אשי, ואחריהם את הרמב"ם ואת בעל הטורים ואת השולחן ערוך אחריהם, ובכל אלה באה לידי ביטוי השאיפה האדירה לאיחוד ולמיזוג של כל הדעות השונות. אך כמו כן אנו מריחים בכל אלה את הריח המבורך של הדגשת המיוחדות של כל שבט ושבט, ואנו חשים כמו במשב רוח מביא חיים, את פעימת הדופק של מדינה ומדינה ושל עיר ועיר. הנה במשנה חולקים ומתנצחים זה עם זה, רבי ישמעאל ורבי עקיבא, רבי מאיר ורבי יהודה, רבן שמעון בן גמליאל ורבי יוסי ברבי יהודה, ובתלמוד אנו פוגשים ושומעים את ויכוחי רב עם שמואל, של רבה ורב יוסף, של אביי ורבא, ורבינא ורב אשי, וביד החזקה את הרמב"ם עם הראב"ד, ובשולחן ערוך דברי מרן המחבר ודברי מור"ם הרמ"א. הנה ישנה אחידות גדולה, ובתוכה הרמוניה ותזמורת של מיוחדות של כל אחד ואחד.

זכינו בדורנו לחיות את המשיכה הגדולה השואפת לאיחוד והגברת טשטוש השוני הזה. ועם זה אנו גם עדים לכמיהה החזקה ולדחף להעלות ולהדגיש את הדיוקן המיוחד של כל אחד מאיתנו בשלל הרב-גווניות הקיימת, וזה כן זה נושא אתו את חותם האמת שבצלם האלוקים הטבוע על הכל.

הרב שלמה מן ההר זצ"ל

בבית הספר, בבית הכנסת, בבית המדרש, ובבית הדין, בכל מקום שאנו נפגשים עדה עם עדה וקהילה עם קהילה, אנו נמשכים ומתקרבים אחד אל השני, אנו מתרגלים ונפתחים אחד לקראת השני, וכך אנו מגיעים לכדי מיזוג. והנה לאט לאט מתקיים בנו מה שאמרו לפעמים חז"ל: "נהגו העם..." כך מסתננים ועוברים מנהגי תפילה ומנהגי חיים ממשפחה אל משפחה, ומבית כנסת אל בית כנסת. כי החיים המשותפים עושים את שלהם. בעידן זה של קיבוץ גלויות במדינת ישראל, בעידן פלא זה של תחיית המתים בארץ ה' – ארצנו, חיים אנחנו בעוצמה אדירה של דביקות אחים המתיכה את כל שבטי ישראל והכופה אותם להתחבר ולהיעשות חטיבה אחת. יוצאי סלוניקי, יוצאי מצרים, בני כל ארצות המגרב, בני איטליה סוריה בבל ופרס, כולם התחילו לנהוג מנהג אחד בתפילה ובשאר הליכות חיים של יהודים, וכן גם אצל כל קהילות האשכנזים כמעט שכבר נעלם זיכרם של המנהגים המיוחדים שחיו לפיהם בארצות גלותם.

אך לא לחלוטין ולא לגמרי. ממש בימים אלה אנו עדים, שכנגד זה מתחיל להתעורר הרצון לחזור ולחפש "שרשים" של בית אבא, להעלות שוב זכר כמעט נשכח לאורח חיים של אבות, במידה ובאיזון, שלא להפריד, אך גם לא לטשטש, רוצים להיות מחוברים ודבוקים, אך גם ניבדלים וניכרים, גם להיות שונים וגם להיות דומים וזהים. אולי בקרוב בימינו יקום הגאון וה"מלך", המוסד, הסנהדרין, אולי "החוטף מגזע ישי" המובטח, ועליו "תנוח רוח ה', רוח חכמה ובינה, רוח עצה וגבורה, רוח דעת ויראת ה'", והוא "ישפוט בצדק אותנו הדלים, ויוכיח במישור אותנו ענווי הארץ", והוא ישכיל לעצב מחדש עבור כל עם ישראל ביחד, ועבור כל שבט ושבט במיוחד את המשנה שלו ואת התלמוד שלו, את 'היד החזקה' ואת ה'שולחן ערוך' שלו. שמא בקרוב בימינו יתגלה על ידו שוב צלם האלוקים המוטבע בפנינו, היא דמות הדיוקן של יעקב אבינו החקוקה בכיסא הכבוד, כפי שראה אותה אבינו בעת שבירך את בניו. "כל אלה שבטי ישראל שנים עשר, וזאת אשר דיבר אליהם אביהם ויברך אותם, איש אשר כברכתו בירך אותם" (בראשית מט, כח). "בירך אותם – לא היה לו לומר, אלא – איש אשר כברכתו בירך אותו - . מה תלמוד לומר – בירך אותם? לפי שנתן ליהודה גבורת ארי, ולבנימין חטיפתו של זאב, ולנפתלי קלותה של אילה, יכול שלא כללם כולם בכל הברכות? תלמוד לומר – בירך אותם" (רש"י שם).

האם אנו יכולים במודע לעזור לתהליך ההתמזגות? האם אנו יכולים במתכוון להאיץ תהליך זה, ולנסות לזרז אותו, ולו רק במקצת? או שמא טוב לנו שנחכה בסבלנות, אם כי גם בקוצר רוח, עד שהחיים בעצמם יטבעו מטבע אחיד בכל פרט ופרט שבאורח חיינו, עד שנראה כולנו "כאיש אחד בלב אחד", ויחד עם זה "איש איש ממלאכתו אשר המה עושים"? אנו נמצאים בחברה, שבה אנו נאלצים "להתהלך" במסגרות משותפות לבני עדות שונות, בשמחה ובהודיה לקדוש ברוך הוא שזכינו לכך, איך ננהג, אשכנזי, מזרחי, ומערבי, ותימני? האם ננהיג בבית הספר שלנו נוסח אחד בתפילה? האם נתקין לנו נוסח אחיד? אך האם נתפלל יחד, ונאמר לכל אחד מאתנו שינהגו איש איש לפי מנהגו ולפי מנהג אבותיו? אנו גם יכולים להתחלק לציבורים שונים, ושם יתפללו לפי מנהג כל עדה ועדה, ושמא נשאיר את הדבר למקרה, שכל אחד יתפלל מתוך הסידור שימצא?

הרב שלמה מן ההר זצ"ל

רבותינו, מורי ההוראה הגדולים שבדור, מלמדים אותנו, שכל אחד ישמור על מנהג אבותיו. האם כך קבעו את ההלכה במוחלט, על פי דברי הזוהר שהובאו ב'מגן אברהם', או רק השאירו את ההלכה ב'תיקו' עד שיבוא אליהו ויורה צדק לנו? ושמה הם אמנם חשבו שהטוב והנכון יהיה, שהואיל והעת עת קיבוץ גלויות היא, שבני ישראל מתקבצים ובאים מכל קצוות תבל, לפיכך יהיה ראוי שינוסח מנהג אחיד, שיהיה בו אסופה מכל הטוב שבכל הנהגים והנוסחים, שכל אחד יצא בו ידי חובה, אבל מפני שאין הדור כשר לכך, אין אומרים לציבור דבר שאין סופו להישמע? ועוד אפשר שמגודל ענוותם אין גדולי הדור מקבלים על עצמם את האחריות להיכנס בעבי הקורה כדי למצוא את הפשרה הנכונה בכל דבר ודבר, והם מניחים להם לישראל לקבוע לעצמם את דרכם. ומה שאמרו חז"ל: "הנח להם לישראל, אם אין נביאים הם, בני נביאים הם" (פסחים סו:).

מנהג אחד הוא לברך בהנחת תפילין רק ברכה אחת העולה גם לשל יד וגם לשל ראש, ומנהג שני הוא לברך שתי ברכות, אחת לשל יד והשנייה לשל ראש. יש מי שמברך באמירת הלל בראש חודש, ויש מי שאינו מברך, יש כופלים בקריאת התורה בפורים את הפסוק האחרון כדי שיהיו שם עשרה פסוקים, ויש שאין כופלים אותו. יש מי שקורא בשלוש רגלים את 'שיר השירים' ואת 'רות' ואת 'קוהלת' ומברך על הקריאה ב' 'על מקרא מגילה' ו'שהחיינו', ויש מי שקורא ואינו מברך, ויש גם מי שאינו קורא כלל. יש מי שאומר הפטרה בתענית ציבור אחרי קריאת התורה ומברך עליה, ויש מי שאינו אומר הפטרה. וכאלה שינויי מנהגים בתפילה הרבה, מהם שהם שינויים רק לכתחילה, ומהם שיש בהם הקפדה גם לדיעבד. האם חייב המורה להורות לכל שואל בהתאם למנהג אבותיו של השואל, או שמא אסור לו לחכם להורות בניגוד למנהג אבותיו של עצמו, ולפיכך אין לו אלא לשלוח את השואל אל מורה הוראה הנוהג בעצמו כפי מנהג עדת השואל?
"מי חכם ויבין אלה, נבון וידעם, כי ישרים דרכי ה', וצדיקים ילכו בהם" (הושע יד, י).

כאשר יצאו אבותינו ממצרים, "ויסעו בני ישראל מרעמסס סוכותה, כשש מאות אלף רגלי הגברים, לבד מטף" (שמות יב, לז). "ויהי בעצם היום הזה, יצאו כל צבאות ה' מארץ מצרים" (שם יב, מא). "ויהי בעצם היום הזה, הוציא ה' את בני ישראל מארץ מצרים על צבאותם" (שם יב, נא). כך הם כעת "בני ישראל" ו"צבאות ה'". כל שש מאות אלף האלה, הם בעלי זהות כלל-ישראלית בלבד, ואין להם בנוסף לזה זהות שבטית או משפחתית מיוחדת. אך בשנה שלאחרי כן נצטוו משה רבנו לפקוד אותם "למשפחותם לבית אבותם, - שידעו מניין כל שבט ושבט" (במדבר א, ב ורש"י שם). ועדיין המניין הוא רק לכל שבט ושבט. והנה בסוף ארבעים השנה במניין שלפני כניסתם לארץ נמנו גם למשפחותם: "חנוך משפחת החנוכי, לפלוא משפחת הפלואי, לחצרון משפחת החצרוני, לכרמי משפחת הכרמי" (במדבר כו, ה-ו). ומעתה התחילו להקפיד על ייחוס שבט עם בית אב ומשפחה, וכך נהגו כל משך תקופת הבית הראשון. "כולם התייחסו בני יותם מלך יהודה, ובימי ירבעם מלך ישראל" (דברי הימים א ה, יז). "והתייחסם בצבא במלחמה - אמר רב יהודה אמר שמואל: בחיילות של בית דוד (כך נהגו בקפידה זאת של ייחוס אבות)... אמר רב יהודה אמר רב: כדי שתהא זכותם וזכות אבותם מסייעתם" (קידושין עו:)... "אמר רבי חמא ברבי חנינא: כשהקדוש ברוך הוא משרה

הרב שלמה מן ההר זצ"ל

שכינתו, אין משרה אלא על משפחות מיוחסות שבישראל, שנאמר: "בעת ההיא, נאום ה', אהיה לאלוקים לכל משפחות ישראל" (ירמיהו ל, כה) – 'לכל ישראל' לא נאמר אלא 'לכל משפחות ישראל' (קידושין ע:). לעומת זה בתקופת בית שני, ולאחר מכן במשנה ובתלמוד לא זכינו לדעת מהי משפחתו וייחוסו של כל חכם. רק הכוהנים שביניהם ובודדים מן הלויים ידועים לנו בייחוסם: שמעון הצדיק (יומא לט.), יוסי בן יועזר חסיד שבכהונה (חגיגה יח:), רבי צדוק (ברכות כ:), רבי אלעזר בן עזריה (שם כז:), רבי ישמעאל בן אלישע (שם ז.), רבי זכריה בן הקצב (כתובות כז:), ועוד. ובאמוראים: רבי אמי ורבי אסי (גטין נט.), רבי אלעזר (מועד קטן כח.), רבה ואבבי (ראש השנה יח.), אב הונא בריה דרב יהושע בן חנניא ורבי יוחנן בן גודגדא (ערכין יא:), אבי יהושע בן לוי (חולין תו:). אך משבטים אחרים ידועים רק רבי חייא, ורבי משבט יהודה (כתובות סב:), ורבי יוחנן משבט יוסף (בבא מציעא פד:). ומלבדם ידועים עוד מקצת גרים ובני גרים: שמעיה ואבטליון, אונקלוס הגר, ועוד. מה יכולה להיות הסיבה להעלמה זר ולשכחה של ייחוס האבות? שמא אין הגלות ואין החשיכה שאנו שרויים בה, בהיותנו שרויים הל אדמה טמאה, ובלי כהן ונביא, כדאים שיאיר עלינו אור אבותינו בייחוסם הטהור, ודי והותר לנו עתה, המה שאנו מתייחסים אל אברהם יצחק ויעקב, שזכותם היא המקיימת אותנו בגלות המר הזה. שמא רק כאשר נזכה לקיבוץ ולאיסוף השלם של גלויותינו, כמובטח לנו על ידי נביאינו, רק אז "ישב מצרף ומטהר כסף" (מלאכי ג, ג), והוא יטהר אז כל שבט ושבט וכל משפחה ומשפחה, ואז נהיה ניכרים "משפחות משפחות לבד, משפחת בית דוד לבד... משפחת בית נתן לבד... משפחת בית לוי לבד... משפחת השמעיה לבד... כל המשפחות הנשארות, משפחות משפחות לבד" (זכריה יב, יב-יד). ואז גם ארץ ישראל תחולק מחדש "לשני עשר שבטי ישראל ... נחלו אותה איש כאחיו" (יחזקאל מז, יג-יד), ואז "סביב שמונה עשר אלף, ושם העיר מיום (שייבנה המקדש), ה' שמה" (יחזקאל מח, לה).

ולעתיד לבוא, כאשר יחולק לכל שבט חלקו בעולם הזה התחתון, יפחתו לו גם שער בשנים, שער שער חדש כל אחד, המתאים לחלקו בארץ ישראל, וכל אחד שער, וכל אחד שער המתאים לחלקו בתורה, ואז אולי בביתם בהיותם כל שבט בנחלתו המיוחדת, ישלח תפילתו למרומים בנוסחו המותאם לשער התפילה המיוחד לו. אבל כאשר יעלו כל ישראל בשלוש רגלים לבית המקדש להיראות לפני הקדוש ברוך הוא אלוקי כל ישראל, שם יתפללו לפי מנהג ישראל המיוחד והתואם את ישראל בכללותם, ומשם תעלה תפילתם ותיכנס דרך שער ישראל העם כולו, ותערב לפניו תפילתנו כעולה וכקרבן, כימי עולם וכשנים קדמוניות.

"אז יימלא שחוק פינו ולשונונו רנה" (תהילים קכו, ב).

הרב שלמה מן ההר זצ"ל